

Ірина Гайдаєнко

(Херсон)

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика": Збірник наукових праць. Випуск VII. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2008. – С.37-42.

***ЛЕКСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗОРУ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ
СТРУКТУРІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ М.КОЦЮБІНСЬКОГО***

У статті досліджуються чуттєві назви на позначення зору як засоби формування лексико-семантичної структури художніх текстів М.Коцюбинського.

Ключові слова: лексема, відчуття, зір, семантика, смисл, відеоназва.

The article deals with the investigation of naming eyesight impressions as means of forming the lexical and semantics structure of M.Kozubinskiy's literary works.

Clue words: lexeme, feeling, eyesight, meaning, videoname.

В статье исследуются чувственные названия для обозначения зрения как средства формирования лексико-семантической структуры художественных текстов М. Коцюбинского.

Ключевые слова: лексема, ощущение, зрение, семантика, смысл, видеоназвание.

Одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики є вивчення одиниць мови як виразників процесів мислення, спілкування. Їх дослідження дає можливість розкрити глибинні шари семантики, що дозволяє виявити основні закономірності, шляхи розвитку всього словникового складу української мови, причини творення кожного слова, зміни значень та їх відтінків. Центральним поняттям лексики є слово, природа семантики якого виявляється насамперед через його предметний зміст, співвіднесеність з реальною картиною світу, процесами, явищами. Лексика української мови досліджується з різних сторін. Об'єктом її аналізу були різні пласти слів. Однак серед лексичних шарів

сучасної української мови є малодосліджені групи. Серед цих об'єднань слів чільне місце займає якісно й кількісно розвинена лексико-семантична група назв зору, що відзначається активністю вживання, багатством семантичної наповненості та різноманітністю виконуваних функцій. Ці групи лексем стали об'єктом нашого дослідження.

Зоровим відчуттям належить особлива роль у системі екстероцепторів. Вони відіграють життєво важливу функцію захисних реакцій організму на зовнішні подразники і мають велике емоційно-психологічне значення для людини. Генетично зорові відчуття, як й інші види чуттєвого пізнання, сформувалися в процесі довготривалої еволюції людини в умовах праці та взаємодії з довкіллям.

Лексеми, що передають відчуття зору, для кожного члена суспільства є життєво необхідними, проте лінгвістами вони не розглядалися. Можна назвати лише поодинокі, надруковані в мовознавчих збірниках невеликі розвідки, автори яких так чи інакше торкалися лексики, пов'язаної із зором. Серед таких праць слід назвати розвідки А.Критенка, О.Крижанівської, І.Чередниченка.

Актуальність статті зумовлена недостатністю уваги до названої проблеми, а також відсутністю в сучасній українській лінгвістиці дослідження, яке б містило всебічну характеристику лексичної групи на позначення зору. Тому виникла потреба дослідити їх роль у формуванні семантичної структури текстів, зокрема художніх, а також з'ясувати виражально-зображальний потенціал цієї категорії слів.

Метою публікації є з'ясування лексико-семантичної природи та ролі в семантичній структурі творів М.Коцюбинського лексики на позначення зору.

Для досягнення мети визначено такі **завдання**: виявити лексеми на позначення зору, дослідити їх семантичну структуру та роль у смисловому оформленні художніх текстів письменника.

Життєдіяльність людини відбувається у складному та мінливому середовищі. Тому вона потребує вміння орієнтуватися в навколишніх умовах і пристосовувати до них свої дії. Знання про зовнішній і свій внутрішній світ

людина набуває в процесі чуттєвого пізнання дійсності за допомогою пізнавальних психічних особливостей: відчуття, сприймання, мислення, уяви. Пізнавальна діяльність завжди розпочинається з чуттєвого відображення світу у відчуттях.

Психологи подають таке тлумачення відчуття: „Відчуття – психічний процес, що полягає у відображенні мозком властивостей предметів і явищ об’єктивного світу, а також станів організму при безпосередньому впливові подразників на відповідні органи чуття” [11, с. 29].

Відчуття виникають унаслідок впливу певного подразника на відповідний рецептор, тому їх класифікують за властивостями подразників і рецепторів:

- 1) відчуття зовнішніх подразників (екстероцептивні) – зорові, слухові, дотикові, нюхові, смакові;
- 2) внутрішніх подразників (інтероцептивні) – органічні (відчуття спраги, голоду, тощо);
- 3) відчуття кінестатичні й статичні – відчуття рухів та положення тіла [11, с.41].

Отже, відчуття – це відображення окремих властивостей предметів і явищ при безпосередній дії подразників на органи чуття. У відчуттях людині відкриваються кольори та звучання, пахощі і смак, вага, тепло чи холод речей, що її оточують.

Відчуття є результатом довготривалого розвитку людини в процесах праці й взаємодії з довкіллям. Серед усіх відчуттів, властивих людині, особлива роль належить зору, який знайшов вербальне вираження в назвах на позначення зорових відчуттів. У гносеологічно-семіотичному плані вони є, за Г.Уфимцевою, перетворенням позалінгвальної категорії „зір” в елементи системи та структури мови, оскільки результати відображення дійсності в категоріях мислення матеріально перевтілюються в мовні форми (слова) й характеризуються певними внутрішньоструктурними системними відношеннями.

Слово дає найменування для всіх пізнаних людиною предметів і явищ суспільного життя й природи, воно несе основну інформацію в спілкуванні між людьми, з його допомогою людина висловлює свої почуття, воно слугує вербальним засобом відповіді на зовнішні подразники. Мовознавство розглядає слово як одну з найважливіших мовних одиниць, у якій фіксуються наслідки пізнавальної діяльності людини в узагальненому вигляді.

Значення слова і його роль у мові визначається: багатоманітними зв'язками з позамовною дійсністю – явищами, які воно називає суспільством, у якому слово функціонує, індивідуально-психічними процесами, що відбуваються у свідомості людини, а також його місцем у мовній системі.

Передаючи зміст чуттєвих вражень, слово уміщує їх у колективно укладену систему дійсності; воно розвиває й трансформує образи сприйнятих об'єктів у відповідні поняття; утворює нові думки та або поширює, або конденсує ті, що вже існують. О. Потебня, порівнюючи створення думки з виготовленням тканини, писав: що „слово буде як ткацький човник, що враз проводить утік в ряд ниток основи і замінює повільне плетіння” [10, с. 167]. Тому слово є щось більше, ніж найменша одиниця чи суто звукова ознака мови або ж вирізнена лінгвістична цілість, необхідна для утворення синтаксичного зв'язку, засіб вираження абстрактності думки. Швидше, це однорідний семіотичний акт, завершений морфологічно й синтаксично.

Через слово виражається ставлення мовця до сказаного, у ньому відображені певні знання мовця і образ предметів. Модель семантики слова ґрунтується на діалектичних зв'язках мови, мовлення, реальній дійсності, пізнавальній функції мови.

Як відомо, у процесі пізнання об'єктивної дійсності людина піднімається від рівня чуттєвого пізнання (який за І.Павловим, відповідає першій сигнальній системі) до рівня абстрактного мислення (що відповідає другій сигнальній системі, який характеризується формуванням понять, суджень. Ці два рівні пізнання взаємозумовлені. Абстрактно-узагальнений спосіб відображення світу формується за допомогою мовних засобів і на основі мови. Виділяючи роль

мови в переході від живого споглядання до думки, І. Павлов писав: „Слово склало другу, спеціально нашу сигнальну систему дійсності, будучи сигналом перших сигналів” [9, с. 568].

Ці визначення дозволяють нам, разом із Л.Булаховським стверджувати, що “Здатність людини до узагальнення свого життєвого досвіду, набутого за допомогою відчуттів, сприйняття, уявлень, знаходить вираження у поняттях, одній з найважливіших форм людського мислення” [1, с. 16]. Поняття виникає одночасно з формуванням звукового образу у вигляді слова. У процесі пізнання дійсності уявлення й поняття розмежовуються на два етапи цього процесу. Пізнання починається із сприйняття, яке породжує формування уявлень, що мають наочно-образний характер. У понятті як вищому етапі пізнання відображення наочно-образних компонентів ніби „знімаються у процесі подальшого узагальнення” [7, с. 19].

Цікавою також видається для нас думка Л.Булаховського про утворення понять на основі конкретного чуттєвого сприймання: “Відчуття, сприйняття і уявлення за своєю природою конкретні, безпосередньо пов’язані з речами, які ними відбиваються. Здатність людини до узагальнення свого життєвого досвіду, набутого за допомогою відчуттів, сприйняття та уявлень, знаходить свій вираз у поняттях, одній з найважливіших форм людського мислення. У них людина закріплює за допомогою слів загальні ознаки речей, які вона нагромаджує в процесі свого спілкування із зовнішнім світом” [1, с.20].

Значну увагу дослідженню питань присвячених засобам вираження чуттєвих образів у мові приділив О. Потебня. Він розрізняв фізіологічні й психічні відчуття і підкреслював нероздільність і взаємодію п’яти людських відчуттів. Згідно з його концепцією, мовленнєво-мисленнєвий процес розпочинається чуттєвими сприйняттями, враженнями, проходить певні етапи і завершується символізацією внутрішнього й зовнішнього світу за допомогою слова. Звідси виходить, що зір як окрема підсистема чуттєвого сприймання відтворюється в лексико-семантичних образах мови.

Таким чином, слово виступає основною ланкою у формуванні окремих

понятійних систем, що віддзеркалюють зв'язок особистості з довкіллям. Це ще раз доводить, що мова не просто засіб вираження готової думки – вона виступає засобом її створення, а чуттєвий образ є початковою ланкою думки. Ніби на підтвердження цього В.Дорошевський писав: "У кожний момент свого життя ми щось бачимо, чуємо, чогось торкаємося, відчуваємо запахи, смаки, тому природно, що в нас виникає інтерес до форм нашого контактування" [2, с.17].

Відомо, що не всі люди однаково сприймають й оцінюють події і явища життя. Одні звертають увагу лише на дерева в лісі, інші запам'ятовують різні відтінки кольорів, форму листя. М. Коцюбинський вивчав форми й кольори, спостерігаючи за навколишнім світом, бо вважав, що письменникові ці знання необхідні для того, щоб зрозуміти різноманітну стихію світу. Любов М.Коцюбинського до малювання свідчить про його живописне бачення світу, що значною мірою пояснює, чому в описах пейзажів, характеристиці людей у письменника переважають зорові образи.

Наприклад, митець змальовує портрети людей, описує природні явища, які ніби постають перед очима героїв за допомогою лексем зорового сприйняття, наприклад: "*І враз промайнуло у нього перед очима ціле море голів... голови, голови й голови*" [3, с.218]; "*Ся пітьма, сей чорний, клятий морок. Він оточав її з усіх сторін, слався перед очима, висів над головою*" [3, с. 152]; "*Перед очима в Маланки вставала левада – зелена, весела, над річкою*" [3, с.294].

Іменник *очі* у поєднанні з дієсловом *кидатися* вживається в значенні "привертати чию-небудь увагу" [8, III, 90] і виступає елементом стійкого сполучення слів, що найчастіше функціонує в розмовному мовленні як засіб відтворення колориту мовлення героя, наприклад: "*Я розчинив обидві половинки, і перше, що мені кинулось в очі, – біли рожеві литки...*" [4, с.320].

Письменник вдало, для створення образності використовує фразеологічний вислів *скільки оком захопиш* у значенні "скільки видно, доступно зорові; як далеко можна побачити" [51, III, 93], наприклад: "*Сумна та непривітна картина була перед очима в Семена: справа і зліва,*

скільки оком захопиш, чорніли свіжою риллею зорані на зяблю гори” [3, с.5]. Вислів *скільки оком захопиш* автор уводить у текст для створення яскравої образної картини природи, що впливає на підсилення сприйняття тривожного настрою героя.

З метою вираження незадоволення, неприємного враження, поганого настрою ліричного героя автор уживає таку метафору, ядровим у якій виступає слово *око*: *“Якось не тішили моє око розлогі, ярко-зелені, порізані блакитними озерцями та гирлами плавні”* [3, с. 48]. Окрім того, письменник для створення контрастності впроваджує антоніми, що створюють антитезу, виражену стійким сполученням *не тішили моє око*, яка презентує негативний зміст, і кольороназвами *ярко-зелений, блакитним*, що викликають позитивні емоції.

Особливо активно використовує М. Коцюбинський синекдоху, коли лексема *око* (однина) вживається замість *очі* (множина). У поєднанні з епітетами – метафоричними або оцінними – вона служить засобом психологічної характеристики героя, наприклад: *“Молода Маріуца при мужчинах не звертала уваги на Остапа... вона часто викрикувала щось лихе різким голосом і блимала непривітним оком”* [4,с. 351];*“Питала, поспішаючи, хапкома, чи зарізати півня... і обнявши мене добрим, невинним оком, щезала”* [4, с. 319]. Іноді синекдоха бере участь у персоніфікації, що так часто використовує письменник у пейзажних описах, наприклад: *“Сонце вставало і оглядало світ палаючим оком”* [4,с. 334].

Тривогу героїв твору “Дорогою ціною”, передчуття чогось недоброго передають зображувальні, оцінні, метафоричні епітети — відтворюють психологічний стан героїв, наприклад: *“Її сумне обличчя й погаслі очі змусили мою руку полізти в калітку”*[4, с. 361]; *“Холодні очі сковзнули по всьому, наче крижинки* (4,с. 369); *“Скрізь я стрічаю твій погляд; твої очі цікаві, жадні, влазять у мене, і саме ти, в твоїй розмаїтості кольорів і форм, застрягаєш в моїй зіниці”*[3, с. 265]. Усі вони не лише точно виділяють особливості характерів, настроїв, поведінки, а й містять у собі їх оцінку, виражаючи

симпатії чи антипатії автора.

З метою посилення сприйняття надзвичайності героя М.Коцюбинський використовує гіперболу, наприклад: *“Мені хотілось очима звалити стіни, побачить того, за ким курились села”* [3, с. 228].

Досить цікавим є вживання письменником метонімії, адже автор переносить людські зорові властивості на предмети за схожістю (двері, вікна), наприклад: *“Од сходу до заходу сонця голубіють в моїй хаті шибки, як морське око”* [4, с.367]; *“З вулиць розходяться люди, крамниці гаснуть, заплющують очі – двері і вікна, і острів сліпне”* [4,с. 364]. Це допомагає авторові яскраво змалювати фон, який указує на душевний стан героя твору.

Послугуючись словами з переносним значенням, автор передає захоплення, змальовує пильний, невідривний погляд героїні, наприклад: *“Емене так і їла очима провідника”* [4,с. 276].

За допомогою зорових дієслів письменник передає різноманітні процеси споглядання: *здіймає очі* – “починати дивитись на кого-небудь”, *встромляє очі* – “напружувати зір”, *не може одірвати очей* – “погляд постійно тримається на одному місці”, наприклад: *“Задуманий все, встромляв очі кудись поза гори, неначе видів, чого не бачили другі”*[3,с. 423]; *“Одні не могли одірвати очей од далеких пожарів, другі виганяли худобу на панське поле...”* [3,с.347]; *“Вона здійсмає на мене очі, і в їх сірій безодні прискають на всі боки промінчики здивування і глуму”* [4,с.202].

Метафору *ріже око* – у значенні “різко виділятися, бути дуже примітним, викликати до себе негативне ставлення” [51, III, 93] – автор використовує з метою передачі особливо пильного погляду, наприклад: *“Послана на кушетці й неторкана постіль особливо ріже око”* [4,с. 208].

Завдяки сполуці *лихе око* передаються забобонні уявлення – очі, погляд яких може принести нещастя, наприклад: *“Їх [грона винограду] стережуть від лихого ока та всяких пригод начеплені на кілки овечі, коров'ячі та кінські черепи”* [4,с. 215].

В окремих випадках письменник створює пейзажні картини без прямої

вказівки на органи зору, наприклад: *“Ще вершини скель білили на сонці, а вже тіні од них малювали на морі фіолетові сільветки, шпичасті, як зубці бапти”* [3,с. 405]. З цією метою митець послуговується дієсловами на позначення кольору, що також відносяться до групи назв зору.

М. Коцюбинський, користуючись метафорами, відтворює динаміку погляду в порівнянні з людськими процесами блукання, спочинку, наприклад: *“Тепер ми знову над морем, і знову наші **очі бродять по синій пустелі**, але в мене є певність, що вони й там стрітяться можуть”* [4,с. 375]; *“Досі наші **очі спочивали на морі**, чужі, далекі, як дві лінії рівнобіжні, що пішли в світ, без надії зійтися”* [4,с. 374].

Змальовуючи природу, письменник відтворює гармонію в житті ліричного героя та навколишнього середовища. Зорове сприйняття навколишнього переповнює душу героя, осліпляє своїми розкошами, що передається метафоричними сполученнями слів, де ядровим виступає лексема *око*. Наприклад: *“Повні **очі** сяйва сонця, бо кожна стеблина бере від нього й назад вертає відбитий від себе блиск”* [3,с. 270]; *“Його [моря] ніжна блакить наливається в мене крізь **очі** і сповнює ущерть”* [4, с. 371].

Кількома влучними метафорами та епітетами за допомогою іменника *зір* М.Коцюбинський передає процес уважного споглядання, наприклад: *“Зігнуті в’язи починають трохи боліти, **натужений зір** та скупчена увага женуть усякі думки, в голові робиться якось неясно. **Ось мигнуло щось перед очима** – жовте, кругле, дрібненьке”* [3,с. 77]; *“Гашіца, зашарівшись вся, навіть **не глянула на парубка, взір її потонув** десь у чорній глибині колодязя”* [34: 275]; *“Тягне опуститись на каміння і пити так само сонце, як і вони, так само **купати зір свій у небі**”* [4, с.367].

Описуючи природу, письменник персоніфікує її, залучаючи до цього процесу лексеми на позначення зору, наприклад: *“**Золотистий обрій зазира** в натхненне вірою обличчя, тихий вітер на легких крилах своїх розносить по степу гарячі благання”* [3, с. 50]; *“Тут **глянув на нього з-за річки широкий простір зелених плавнів**”* [3, с. 59]; *“Сонце і повітря лоскочуть щоки, а зелень*

ялинових гілок **виглядає** з-під снігу так свіжо, що, здається, надворі стоїть весна, одягнена у білі шати” [5, с. 452].

З метою передачі особливого напруження поведінки героя майстер слова вдається до порівняльного звороту, у якому важливу роль відіграють слова, що позначають зір, наприклад: “Його **очі, мов заскочені миші, жахливо оглядали кожне обличчя, руки були наготові, щоб боронитись, але ніжно не зайняв**” [3,с. 356]; “Так жадібно тилось повітря, так вільно дихали груди, так **широко очі дивились, немов востаннє**” [3,с. 233]. У таких порівняннях виявляється нахил письменника до поглибленої психологічної характеристики. Має рацію М. Коцюбинська, яка вважає, що у майстра слова образна система розвивалась від традиційної описовості до максимальної психологізації образу.

Лексему **бачити** письменник уживає і в прямому, і в переносному значеннях. У прямому значенні автор використовує цю сполуку характеризуючи героя, який реально сприймає реальну картину світу, наприклад: “Тепер він **бачив** всі її рухи, вираз очей, бліде обличчя, зморшку на чолі” [3, с.242]; “Я **бачив** зігнуту спину, старий пом'ятий циліндр і руки, зложені на колінах” [4, с. 361]; “Одчиняючи вранці вікно, я раз у раз **бачу** ряд цвітучих агав” [4,с. 378].

Іноді ліричний герой, споглядаючи чудову природу, уявляє те, що вимріяв собі в думках, створив в уяві, наприклад: “Коли я **дивлюся** на хмари, ті діти землі і сонця, що, знявшись високо, все вище і вище мандрують блакитним шляхом – мені здається, що **бачу душу поета**” [4,с. 93].

В інших випадках герої творів М.Коцюбинського, осліплені світлом та сонцем, узагалі втрачають можливість сприймати зором, що автор передає спеціальними сполученнями слів. Наприклад: “Друге сонце раптом зайнялось, розтягло зморшки, **засвітилось в очах – і я вже нічого не бачив**” [4,с. 318]; “**Світло осліпило** мене одразу, і я нічого не міг розібрати в вікні”[4,с. 320].

У переносному значенні автор уживає сполуку **бачити наскрізь** – “добре знати чий-небудь думки, наміри”, наприклад: “Вона **бачить його наскрізь**, всі його думки й бажання” [4,с. 105]. Лексему **бачити** використовує

письменник із значенням “вважати, визнавати”, наприклад: “*Харитон, слухаючи нарікання жінки, бачив виною їх – Андрійка і також не любив його і не спускав йому*” [4, с. 9].

Лексема **дивитися** використовується письменником у прямому значенні, коли мова йде про спостереження героєм за навколишнім середовищем, наприклад: “*За хвилину бриль і верхня одежина лежать осторонь, а я в одній сорочці, простягшись під дубом, задивився на чудовий краєвид, що он перед очима*” [5, с. 499]; “*Спираюсь на мур і знову з дивним спокоєм дивлюся на самотній садок*” [4, с. 371]; “*З жалем дивлюсь на воду: мов дзеркало, одбиває воно красу світа, і коли невдоволена навіть – ламає всі лінії й фарби і творить своє*” [4, с. 94].

У творі “Для загального добра” письменник часом вдається до повторів. Автор характеризує людей старшого покоління, послуговуючись лексемами на позначення зорових понять, наприклад: “*Мутні сиві очі божевільного діда нестямно дивились у простору, усмішка застигла на виду*” [3, с. 86]; “*Помутнілими очима, що нагадують тепер батькові, дивиться він у простору, поза садок, кудись у гори або поза гори*” [3, с. 89].

Чимало використовує письменник епітетів із словами зорової характеристики, пов’язаних з психологічною характеристикою героїв, наприклад: “*А вийшовши, не зважиться повернути у хату, щоб знову не почути на собі докірливого погляду*” [4, с. 218].

М. Коцюбинський уживає лексему **дивитися** і в переносному значенні у складі метафор та порівнянь. У творах письменника навіть неживим предметам та абстрактним поняттям притаманне зорове сприйняття, що виражається назвами зору, наприклад: “*Тонкий залізний стовп ліхтаря неприродно нахилився над ними, немов придивлявся зверху скляними очима*” [4, с. 359]; “*Крізь вибиті вікна дивилась на мене пустка, забуті гардини у павутині, висяча лампа на тріснутій стелі*” [4, с. 361].

Отже, найчастіше в поетичній системі М. Коцюбинського зорові образи, виконуючи різні стилістичні функції, вживаються з різною семантикою.

Особливого значення й конкретності набувають ті словесно зображені поняття на позначення зору, які допомагають глибше, яскравіше розпізнавати складну психологію його творів, людських почуттів, характери героїв.

Мовні засоби відтворення зорових образів достовірніші в тих місцях, де сам автор глибоко їх відчуває, співпереживає і знаходить необхідні слова для точної передачі реального змісту колірної побаченого. За допомогою відтворення відеообразів він надзвичайно переконливо та образно-зримо втілює у текст свою експресію, що дає змогу читачеві або слухачеві прожитися всім єством тих обставин, які змальовує автор.

Обсяг статті не дозволив нам охопити всю палітру зорових образів, створених Михайлом Коцюбинським. У творах митця виявлено достатньо великий корпус назв на позначення кольорів, що також є відтворенням зорових відчуттів. Вони й стануть предметом наших наступних розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства.— К.: Радянська школа, 1955.— 248с.
2. Дорошевский В. Элементы лексикологии и семиотики.— М.: Прогресс, 1962.— 285с.
3. Коцюбинський М.М. Вибрані твори. — К., 1977.
4. Коцюбинський М.М. Твори: В 3 т. — К., 1955-1956. — Т. I-III.
5. Коцюбинський М.М. Твори: В 3 т. — К.: Дніпро, 1965. — Т. I-III.
6. Критенко А.П. Семантична структура назв кольорів в українській мові // Славістичний збірник АН УРСР. — К.: АН УРСР, 1963. — С. 97-111.
7. Кузнецова Э.В. Полисемия и ее отношение к слову и понятию // Язык и мышление. — М.: Наука, 1967.
8. Новий тлумачний словник української мови: В 4 т. — К., 1999.
9. Павлов И.И. Полное собрание трудов. — М.: Наука, 1949. — Т. III. — 600с.
- 10.Потебня А.А. Мысль и язык.— Харьков,1982.— 228с.
- 11.Психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. — К.: Вища школа, 1982. — 215с.
- 12.Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы. — М.: Наука, 1962. — 287с.
- 13.Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики української мови. — К.: Радянська школа, 1962. — 495с.